

- Tocqueville, Alexis de. 1966 [1832]. *Democracy in America*, ed. J. P. Mayer. Trans. George Lawrence. New York: Harper Perennial. Česky: *Demokracie v Americe*, díl I a II. Přel. Vladimír Jochmann. Praha: Academia 2000.
- Tushnet, Mark. 1999. *Taking the Constitution Away From the Courts*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Vail, Leroy (ed.). 1989. *The Creation of Tribalism in South Africa*. Berkeley: University of California Press.
- Van Parijs, Philippe. 1996. „Justice and democracy: Are they incompatible?“ *Journal of Political Philosophy* 4(2):101-117.
- Verba, Sidney, and Gary R. Orren. 1985. *Equality in America: The View from the Top*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wendt, Alexander. 1994. „Collective identity-formation and the international state.“ *American Political Science Review* 88(2): 384-96.
- Wittman, Donald A. 1973. „Parties as Utility Maximizers.“ *American Political Science Review* 67: 490-498.
- Wollheim, Richard. 1962. „A paradox in the theory of democracy.“ *Philosophy, Politics, and Society*, Second Series, ed. by Peter Laslett and W. G. Runciman.

Tři normativní modely demokracie

Jürgen Habermas

V tomto článku se budu zabývat paradigmaticky vyostřeným „liberálním“ a „republikánským“ pojetím politiky. Výrazy „liberální“ a „republikánský“ dnes ve Spojených státech amerických vyznačují dvě protichůdná stanoviska, která se zformovala v diskuzi vyvolané takzvanými komunitaristy. V návaznosti na F. Michelmana nejprve oba modely demokracie popíšu, přičemž se zaměřím zejména na to, jak definují občana, právo a povahu politického procesu utváření vůle. Ve druhé části pak z kritiky nadměrného etického zatížení, jež je vlastní republikánskému modelu, rozvinu třetí koncepci, a to koncepci proceduralistickou, pro kterou bych si rád vyhradil označení „deliberativní politika“.

I

Rozhodující rozdíl spočívá v chápání role demokratického procesu. Podle „liberálního“ pojetí je úlohou demokratického procesu naprogramovat stát v zájmu společnosti, přičemž stát je představován jako aparát veřejné správy, společnost pak jako systém tržně strukturovaných vztahů soukromých osob a jejich společenské práce. Funkcí politiky (ve smyslu politického utváření vůle občanů) je přitom spojovat soukromé zájmy ve společnosti a prosazovat je vůči státnímu aparátu, který je specializován na administrativní využívání politické moci v zájmu kolektivních cílů.

Podle „republikánského“ pojetí se politika neomezuje na takovouto zprostředkovatelskou funkci; hraje spíše konstitutivní roli v celkovém procesu zespolečnění. Politika je chápána jako forma reflexe určité mravní životní souvislosti. Vytváří prostředí, v němž si členové společenství, jež jsou založena na přirozené solidaritě, uvědomují svou vzájemnou závislost a jakožto občané státu svou vůli a s plným vědomím dále rozvíjejí stávající vztahy recipročního uznání a vytvářejí sdružení svobodných a právně rovných společníků. Liberální architektura státu a společnosti tak zakouší výraznou změnu. Vedle hierarchické formy řízení státní svrchované moci a decentralizované formy řízení trhu, tedy vedle administrativní moci a vlastních zájmů, nastupuje jako *třetí zdroj* společenské integrace *solidarita*.

Toto horizontální politické utváření vůle, které je založeno na dorozumění nebo na komunikativně dosaženém konsenzu, má mít, ať už geneticky či normativně, dokonce přednost. Předpokladem praktického procesu občanského sebeurčení je existence autonomní společenské základny, která je nezávislá na veřejné administrativě a na hospodářsko-společenském soukromém styku. Tato základna chrání politickou komunikaci před pohlcením ze strany státního aparátu nebo před přizpůsobením se struktuře trhu. V republikánské koncepci získávají strategický význam politická veřejnost a – jakožto její základ – společnost občanská. Obě mají zajistit, aby praxe dorozumívání občanů ve státě měla integrační sílu a autonomii.¹ Přerušování vazby mezi politickou komunikací a hospodářskou společností odpovídá vytvoření zpětné vazby mezi administrativní mocí a mocí komunikativní, která vzešla z politického utváření mínění a vůle.

Z obou konkurujících si východisek plynou různé důsledky.

1/ Srv. Arendtová, H., *Über die Revolution*. München 1965; táž, *Macht und Gewalt*. München 1970.

a) Odlišnosti jsou předně v *pojetí občana*. Podle liberálů je status občanů určován mírou subjektivních práv, která mají vůči státu a jiným občanům. Jakožto nositelé subjektivních práv požívají občané ochrany státu za předpokladu, že své soukromé zájmy sledují v rámci mezí stanovených zákonů, a to včetně ochrany před státními intervencemi, které přesahují zákonné výhradní zásahy. Subjektivní práva jsou práva negativní, zaručují určitý prostor volby, uvnitř kterého právní osoby nepodléhají vnějším tlakům. Politická práva mají stejnou strukturu: umožňují občanům uplatňovat své soukromé zájmy takovým způsobem, že se tyto zájmy mohou nakonec spojit v otázce hlasování, složení parlamentu a sestavení vlády s jinými soukromými zájmy v jednu politickou vůli, a ovlivnit tak administrativu. Občané plnicí roli občanů státu mohou tímto způsobem kontrolovat, zda je státní moc vykonávána v zájmu občanů společnosti.²

Podle republikánského pojetí není status občanů určován po vzoru negativních svobod, jichž se mohou tyto občané dovolávat *jakožto* soukromé osoby. Práva občanů státu, v první řadě právo politické účasti a právo

2/ Srv. Michelman, F. I., *Political Truth and the Rule of Law*. *Tel Aviv Univ. Studies in Law*, 8, 1988, s. 283: „Politické společenství, které mají na mysli republikáni – zastánci ochránářství, je společenství nositelů soukromých práv, je to sdružení, jehož primárním principem je ochrana životů, svobod a majetku individuálních členů. Existence státu je v takovémto společenství ospravedlněna ochranou, kterou stát zajišťuje ve prospěch těchto předpolitických zájmů; účelem ústavy je zabezpečit, aby státní aparát a vláda poskytovaly ochranu všem lidem a aby nesloužily zvláštním zájmům vládnoucích či jejich chráněnců; funkcí občanství je uvádět v život ústavu, a tím motivovat vládnoucí k tomu, aby jednali v souladu s ochránářským účelem; a hodnota, kterou pro vás ztělesňuje politické právo – vaše právo volit a vyjadřovat se, právo na to, aby byly vaše názory vyslechnuty a brány v potaz – je nástrojem, jenž vám umožňuje ovlivňovat systém v tom směru, aby byla adekvátně ochraňována vaše partikulární předpolitická práva a další zájmy a aby na ně byl brán zřetel.“

na komunikaci, jsou spíše pozitivními svobodami. Nezaručují osvobození od vnějšího tlaku, nýbrž zapojení se do společné praxe, jejímž prostřednictvím se teprve občané mohou učinit tím, čím chtějí být – politicky zodpovědnými subjekty společenství svobodných a sobě rovných lidí.³ Politický proces potud neslouží pouze ke kontrole činnosti státu ze strany občanů, kteří již předtím získali autonomii tím, že uplatňovali svá soukromá práva a předpolitické svobody. Neplní ani funkci jakéhosi propojení státu a společnosti, neboť demokratická státní moc vůbec není mocí původní. Vyrůstá spíše z oné moci, která se vytvořila ve vzájemné komunikaci občanů v praxi jejich sebeurčování, a legitimizuje se tím, že tuto praxi chrání institucionalizací veřejné svobody.⁴ Oprávnění státu existovat tedy primárně nespočívá v ochraně rovných subjektivních práv, nýbrž v tom, že je zaručen proces utváření mínění a vůle, v němž se svobodní a sobě rovní občané mohou shodnout na tom, jaké cíle a normy jsou jejich společným zájmem. Tak lze republikánskému občanovi připisovat více než jen to, že se zaměří na svůj vlastní zájem.

b) Polemika s klasickým pojmem právní osoby jakožto nositele subjektivních práv v sobě obsahuje spor o samotný pojem *práva*. Zatímco v liberálním pojetí je

3/ K protikladu pozitivní a negativní svobody srv. Taylor, Ch., Was ist menschliches Handeln? In: týž, *Negative Freiheit?* Frankfurt a.M. 1988, s. 9 nn.

4/ Michelman, F. I., Political Truth and the Rule of Law, c.d., s. 284: „Politické společenství v občanském ústavním pojetí není primárně společenstvím nositelů práv, ale společenstvím občanů, sdružením, jehož primárním principem je utváření a zajištění veřejné sféry, v níž si lidé společně vyměňují názory a uvažují o vhodných podmínkách společenské koexistence, o podmínkách, které společně ustavují a které považují za společné dobro ... Existence státu je tedy ospravedlněna tím, že ustavuje a organizuje veřejnou sféru, v níž mohou lidé na základě užívání rozumu ve veřejném dialogu dosáhnout svobody v tom smyslu, že vládnou sami sobě.“

smysl právního řádu v tom, že dovoluje v jednotlivém případě stanovit, kterým individuím přísluší která práva, v pojetí republikánském tato subjektivní práva vděčí za svou existenci objektivnímu právnímu řádu, který umožňuje a zároveň zaručuje integritu rovnoprávného, autonomního soužití založeného na vzájemné účtě. V prvním případě je právní řád konstruován na základě subjektivních práv, ve druhém případě je primát přiznán jeho objektivně právnímu obsahu.

Tyto rozčleňující pojmy však nepostihují *intersubjektivní* obsah práv, která vyžadují, aby byla za symetrických vztahů uznání věnována stejná pozornost právům i povinnostem. Určitému konceptu práva, který integritě jednotlivce a jeho subjektivním svobodám přikládá stejnou váhu jako integritě společenství, teprve v němž se jednotlivci mohou vzájemně uznávat jako individua a zároveň jako členové, se ostatně blíží republikánská koncepce. Legitimitu zákonů váže na demokratickou proceduru jejich vzniku, a obhajuje tak vnitřní souvislost mezi praxí sebeurčení lidu a neosobní vládou zákonů: „Pro republikány nejsou práva v zásadě ničím jiným než určením převažující politické vůle, zatímco pro liberály jsou některá práva vždy zakotvena ve ‚vyšším zákonu‘ transpolitického rozumu či zjevení ... Cíl pospolitosti, společné dobro, spočívá z republikánského hlediska v podstatě v úspěchu politického úsilí definovat, ustanovit, realizovat a udržet řadu práv (méně tendenčně zákonů), která nejlépe vyhovují podmínkám a mravům dané pospolitosti, zatímco v opačném, liberálním pojetí poskytují práva vyššího zákona žádoucí transcendentální struktury a mantinely moci, čímž se může pluralistické prosazování různých a konfliktních zájmů uskutečňovat nejspokojivějším způsobem.“⁵

5/ Michelman, F. I., Conceptions of Democracy in American Constitutional Argument: Votin Rights. *Florida Law Review*, 41, 1989, s. 446 n.

Volební právo interpretované jako pozitivní svoboda se stává paradigmatem práv jako takových, a to nejen proto, že je konstitutivní pro politické sebeurčení, nýbrž také proto, že je na něm dobře patrné, do jaké míry zahrnutí do společenství rovnoprávných osob souvisí s individuálním oprávněním přispívat autonomně svým dílem a zaujímat vlastní stanoviska: „Požadavek je, abychom všichni měli zájem na poskytování občanských práv druhým lidem, protože a) můžeme volit mezi bytím společně s druhými nebo bytím izolovaným; b) společné bytí je závislé na recipročním zabezpečení všeho, co odráží něčí životní zájmy respektované druhými; a c) takováto zabezpečení jsou ve vysoce pluralizovaných podmínkách současné americké společnosti dosažitelná ... pouze za předpokladu, že je přinejmenším udržováno zdání politiky, v níž se počítá s hlasem každého člověka.“⁶ Tato struktura zjištěná na základě politických práv účasti a komunikace se prostřednictvím procesu zákonodárství, který je konstituován právy, přenáší na *všechna* práva. Také soukromoprávní zmocnění sledovat soukromé, svobodně zvolené cíle je současně závazkem dodržovat meze strategického jednání, které jsou v souladu se stejným zájmem všech lidí.

c) Různé návrhy na posouzení role občanů a práva jsou výrazem hlubší rozdílnosti názorů na *povahu politického procesu*. Podle liberálů je politika v podstatě boj o pozice, které opravňují k volnému nakládání s administrativní mocí. Politický proces utváření mínění a vůle ve veřejné sféře a v parlamentu je určován soutěží kolektivních aktérů, kteří jednají strategicky, aby si tak udrželi mocenské pozice, nebo aby je získali. Měřítkem úspěchu je souhlas občanů s osobami nebo programy, souhlas kvantifikovaný volebními hlasy. Svým hlasováním vyjadřují voliči své preference. Jejich

6/ Tamtéž, s. 484.

volební rozhodnutí má tutéž strukturu, jakou mají volby účastníků trhu, jimž jde o úspěch. Uvolňují cestu k mocenským pozicím, o které zápasí politické strany, jimž jde rovněž o dosažení úspěchu. Vstup hlasů a výstup moci odpovídá témuž vzorci strategického jednání.

Podle republikánů nepodléhá politické utváření mínění a vůle ve veřejné sféře a v parlamentu strukturám tržních procesů, nýbrž svéhlavým strukturám veřejné komunikace zaměřené na vzájemné dorozumění. Pro politiku ve smyslu praxe státoobčanského sebeurčení není paradigmatem trh, nýbrž dialog. Z tohoto hlediska existuje mezi komunikativní mocí, která v podobě diskurzivně vytvořených většinových mínění vychází z politické komunikace, a mocí administrativní, již disponuje státní aparát, strukturální rozdíl. Také strany, které bojují o přístup ke státním mocenským pozicím, musí přistoupit na deliberativní styl a na svéhlavost politických diskurzů: „Deliberace ... se týká určitého postoje ke společenské kooperaci, konkrétně otevřeného postoje k argumentům, které odkazují jak na požadavky druhých, tak i na mé vlastní. Deliberativním prostředkem je výměna názorů uskutečňovaná v dobré víře - včetně vyjádření účastníků o tom, jak oni sami chápou své vlastní životní zájmy - ... v nichž hlas, pokud se vůbec hlasuje, reprezentuje podíl na společném utváření soudů.“⁷ Střet mínění odehrávající se na politickém kolbišti má proto legitimizující sílu nejen ve smyslu určité autorizace uchopení mocenských pozic; kontinuálně vedený politický diskurz má spíše závaznou sílu také pro způsob výkonu politického panství. Administrativní moc může být uplatňována pouze na základě politik a v mezích zákonů, které vyplývají z demokratického procesu.

7/ Michelman, F. I., *Pornography* (1989), s. 293.

II

Potud o srovnání obou modelů demokracie, které dnes, především v USA, převládají v diskusi mezi takzvanými komunitaristy a „liberály“. Republikánský model má své přednosti i své nevýhody. Přednost vidím v tom, že trvá na radikálně demokratickém smyslu sebeorganizace společnosti prostřednictvím komunikativně spojených občanů a že kolektivní cíle neodvozuje pouze z jakéhosi spojení („deal“) protikladných soukromých zájmů. Nevýhodu vidím v tom, že je příliš idealistický a že demokratický proces podmiňuje *ctnostmi* občanů zaměřených na obecné blaho. Neboť politika nesestává pouze, a ani především, z otázek etického sebeporozumění. Chyba je v tom, že *politické diskuse* jsou *eticky příliš sevřené*.

Diskuse, v nichž jde o sebeporozumění – v nichž si tedy jejich účastníci chtějí ujasnit, jak samy sebe chápat jako příslušníky určitého národa, jako členy určité obce nebo určitého státu, jako obyvatele určitého regionu atd., v nichž si chtějí určit, které tradice rozvíjet, jak přistupovat k sobě navzájem, jak k menšinám, ke skupinám žijícím na okraji společnosti, nebo v jaké společnosti chtějí žít –, jsou nepochybně důležitou součástí politiky. V podmínkách kulturního a společenského pluralismu však za politicky relevantními cíli často stojí zájmy a hodnotové orientace, které v žádném případě nejsou konstitutivní pro identitu společnosti jako celku, tedy ani pro celek nějaké intersubjektivně sdílené formy života. Tyto zájmy a hodnotové orientace, které jsou uvnitř téhož společnosti ve vzájemném konfliktu, aniž by existovala vyhlídka na dosažení konsenzu, musí být nějakým způsobem vyrovnány. Toho však nelze dosáhnout pomocí etických diskusí – a to ani s tou výhradou, že by výsledky procesu vyrovnání, kterého už nelze v diskusi dosáhnout, nesměly narušit základní hodnoty, jež určitá kultura akceptuje. K vyrovnání zájmů dochází prostřednictvím nalezení kompromisu mezi stranami,

kteří se opírají o potenciály moci a různých opatření. Takováto vyjednávání jistě předpokládají ochotu spolupracovat, tedy vůli dospět při dodržování pravidel hry k výsledkům, které jsou, i když z rozličných důvodů, přijatelné pro všechny strany. Utváření kompromisu však neprobíhá formou nějaké racionální diskuse, která neutralizuje moc a vylučuje strategické jednání. Měřítkem této férovosti kompromisů nicméně jsou předpoklady a postupy, které z hlediska spravedlnosti samy vyžadují určité racionální ospravedlnění, a sice ospravedlnění normativní. Na rozdíl od etických otázek se otázky spravedlnosti od počátku nevztahují k určitému kolektivu. Politicky ustanovené právo, má-li být legitimní, musí být v souladu přinejmenším s těmi morálními zásadami, které se domáhají obecné platnosti i za hranicemi konkrétního právního společenství.

Pojem deliberativní politika získává určitý empirický vztažný rámec teprve tehdy, zvážíme-li mnohotvárnost forem komunikace, v nichž se společná vůle vytváří nejen cestou *etického sebeporozumění*, nýbrž také prostřednictvím vyrovnání zájmů či *kompromisu*, *účelově racionální* volbou střední cesty, pomocí *morálního zdůvodnění* a *právního* přezkoumání souvislostí. Přitom může rozumným způsobem dojít k rozumnému prolínání a doplnění oněch dvou typů politiky, které proti sobě paradigmaticky staví Michelman. Jestliže jsou dostatečně institucionalizovány odpovídající formy komunikace, může se v deliberativním prostředí dialogická politika s politikou instrumentální *prolínat*. Vše tedy závisí na podmínkách komunikace a na postupech, které institucionalizovanému utváření mínění a vůle propůjčují svou legitimizující sílu. Třetí model demokracie, který bych chtěl navrhnout, se opírá právě o *podmínky komunikace*, za nichž existuje předpoklad, že politický proces povede k rozumným výsledkům, protože se v celé své šíři uskutečňuje v deliberativním modu.

Jestliže proceduru deliberativní politiky učiníme normativně obsažným jádrem teorie demokracie, vyvsta-

nou rozdílů jak oproti republikánské koncepci státu jakožto určitého mravního společenství, tak i oproti liberální koncepci státu jakožto strážce hospodářské společnosti. Při srovnání tří modelů vycházím z dimenze politiky, již jsme se dosud zabývali především - z demokratického utváření mínění a vůle, které je výsledkem všeobecných voleb a parlamentních usnesení.

Podle liberálního pojetí se tento proces uskutečňuje pouze formou zájmových kompromisů. Pravidla utváření kompromisu, která mají prostřednictvím všeobecného a rovného volebního práva, a také pomocí zastupitelského složení parlamentních sborů, jejich jednacích řádů atd. zajistit, aby se dosahovalo férových výsledků, jsou přitom zdůvodňovány na základě liberálních ústavních principů. Naproti tomu podle republikánské pojetí se má demokratické utváření vůle uskutečňovat formou etického sebeuvědomění; vyjednávání se přitom může obsahově opírat o kulturně etablovaný konsenzus občanů, který se obnovuje v ritualizované připomínce republikánské zakládacího aktu. Diskurzivní teorie zahrnuje prvky obou stran a integruje je v pojmu ideální procedury projednávání a přijímání rozhodnutí. Tento *demokratický postup* vytváří vnitřní souvislost mezi *vyjednáváním, diskusemi, v nichž jde o sebeuvědomění, a diskusemi, v nichž jde o spravedlnost*, a zakládá domněnku, že se za takovýchto podmínek dosahuje rozumných, respektive férových výsledků. Praktický rozum se tak přesouvá od všeobecných lidských prav nebo od konkrétní mravnosti určitého společenství zpět k oněm diskusním pravidlům a k oněm formám argumentace, které svůj normativní obsah přejímají ze základny platnosti jednání zaměřeného na dorozumění, a v konečném důsledku ze struktury řečové komunikace.⁸

8/ Srv. Habermas, J., Volkssouveränität als Verfahren. In: *týž, Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1992, s. 600-631.

Tyto strukturální popisy demokratického procesu nastavují výhybky pro normativní *konceptualizaci státu a společnosti*. Předpokládána je pouze veřejná administrativa podobná té, jež se vytvořila v raném novověku se vznikem evropského státního systému a jež se rozvinula ve funkcionálním propojení s kapitalistickým hospodářským systémem. Podle republikánské pojetí je politické utváření mínění a vůle občanů médiem, jehož prostřednictvím se společnost konstituuje jako politicky ustavený celek. Společnost se koncentruje ve státě; neboť v praxi politického sebeurčování občanů si společenství sebe samo uvědomuje jako celek a prostřednictvím kolektivní vůle občanů samo na sebe působí. Demokracie je souznačná s politickou sebeorganizací společnosti. Z toho vyplývá *pojetí politiky*, které je polemicky *zaměřeno proti státnímu aparátu*. Politické spisy Hannah Arendtové dokládají, kam míří republikánská argumentace: ve snaze zabránit státoobčanskému privatismu depolitizovaného obyvatelstva a nedopustit, aby zestátněné strany získaly legitimitu, se má politická veřejnost revitalizovat natolik, aby si obrození občané mohli formou decentralizované samosprávy (znovu) osvojit byrokraticky osamostatněnou státní moc.

Podle liberálů nelze toto oddělení státního aparátu od společnosti odstranit, nýbrž pouze překlenout demokratickým procesem. Slabé normativní konotace řízeného vyrovnání moci a zájmů však vyžadují, aby byly doplněny z hlediska práva. Minimalisticky pojaté, vlastními zájmy řízené demokratické utváření vůle občanů tvoří jen jeden prvek ústavy, která má prostřednictvím normativních opatření (jakými jsou základní práva, dělba moci a vazba správních orgánů na zákony) přivést státní moc k zodpovědnosti a prostřednictvím soutěže politických stran na jedné straně a vlády a opozice na straně druhé dosáhnout toho, aby byl brán adekvátní ohled na společenské zájmy a hodnotové orientace. Toto *pojetí politiky*, jehož *středem je stát*, se může vzdát nereálného předpokladu, že občané dokážou jednat ko-

lektivně. Nezaměřuje se na vstup, tedy na nějaké rozumné politické utváření vůle, nýbrž na výstup, tedy na úspěšnou bilanci výkonů státní činnosti. Liberální argumentace směřuje proti rušivému potenciálu státní moci, která brání autonomnímu společenskému styku soukromých osob. Stěžejním bodem liberálního modelu není demokratické sebeurčení rozumně uvažujících občanů, nýbrž vytvoření právních norem hospodářské společnosti, která má na základě uspokojování soukromých preferencí produktivně činných občanů zaručit nepoliticky chápáné obecné blaho.

Diskurzí teorie, která s demokratickým procesem spojuje silnější normativní konotace než model liberální, ale slabší než model republikánský, zase čerpá prvky z obou modelů a novým způsobem je spojuje. V souladu s republikanismem posouvá do centra pozornosti proces politického utváření mínění a vůle, aniž by však právní ustavení státu chápala jako něco druhotného; základní práva a principy právního státu spíše chápe jako důslednou odpověď na otázku, jak mohou být institucionalizovány náročné předpoklady komunikace demokratického procesu. Diskurzí teorie nepodmiňuje uskutečnění deliberativní politiky kolektivním jednáním občanů, nýbrž institucionalizací odpovídajících procedur. Neoperuje již s pojmem společenského celku, který se koncentruje ve státě a který je chápán jako cílově jednající Subjekt s velkým S. Tento celek ani nesituuje do určitého systému ústavních norem, které vědomě řídí vyrovnávání moci a zájmů podle modelu tržního styku. Diskurzí teorie vůbec opouští myšlenkové modely filosofie vědomí, které naznačují, že by praxe sebeurčení občanů měla být připisována celospolečenskému subjektu, nebo že by se anonymní panství zákonů mělo vztahovat na jednotlivé konkurující si subjekty. V prvním případě jsou občané chápáni jako kolektivní aktér, který reflektuje celek a jedná v jeho zájmu; ve druhém případě plní jednotliví aktéři funkci závislých proměnných v mocenských procesech, které se dějí slepě, pro-

tože mimo individuální volební akty nemohou existovat žádná vědomě prováděná kolektivní rozhodnutí (snad jen s tou výjimkou, kdy je jejich smysl pouze metaforický).

Naproti tomu diskurzí teorie počítá s *vyšším stupněm intersubjektivní* procesů dorozumívání, které probíhají jednak v institucionalizované formě porad v parlamentu, jednak v síti komunikace politických veřejností. Tyto bezsubjektové komunikace, v rámci parlamentního systému i mimo něj, vytvářejí kolbiště, na nichž může v souvislosti s celospolečensky relevantními tématy probíhat více či méně racionální utváření mínění a vůle. Neformální utváření mínění vyúsťuje v institucionalizovanou volební rozhodnutí a legislativní usnesení, jejichž prostřednictvím se komunikativně vytvořená moc mění v moc administrativně využitelnou. Podobně jako v liberálním modelu je respektována hranice mezi státem a společností; ale občanská společnost, jakožto sociální základna autonomních veřejností, se zde odlišuje jak od ekonomického systému jednání, tak od veřejné administrativy. Z tohoto pojetí demokracie normativně vyplývá požadavek určitého posunu důležitosti ve vztahu oněch tří zdrojů – jimiž jsou peníze, administrativní moc a solidarita –, jejichž čerpáním moderní společnosti uspokojují svou potřebu integrace a řízení. Normativní implikace jsou nasnadě: sociálně integrační síla solidarity, kterou již nelze čerpat pouze ze zdrojů komunikativního jednání, se má rozvíjet na základě široce diferencovaných autonomních veřejností a právně institucionalizovaných postupů demokratického utváření mínění a vůle a má se umět prosadit vůči druhým dvěma silám, totiž vůči penězům a administrativní moci.

III

Toto pojetí má důsledky pro chápání legitimizace a suverenity lidu. Podle liberálů je výlučnou funkcí demokratického utváření vůle *legitimizovat* výkon politické moci. Volební výsledky jsou oprávněním k převzetí vládní moci, zatímco užívání této moci musí vláda ospravedlňovat před veřejností a parlamentem. Podle republikánů je funkce demokratického utváření vůle podstatně silnější, totiž *konstituovat* společnost jako politické společenství a tento zakládající akt udržovat při každé volbě v živé paměti. Vláda nejenže dostává oprávnění k výkonu svého mandátu, který není následně ničím vázán, na základě toho, že byla zvolena z vůdčích konkurenčních týmů, nýbrž musí se také programově zavázat, že bude provádět určitou politiku. Je spíše radou než státním orgánem, a jako taková je součástí samosprávného politického společenství, a nikoli špičkou separátní státní moci. Diskurzní teorie vnáší do hry ještě jinou představu: postupy a komunikační předpoklady demokratického utváření mínění a vůle fungují jako nejdůležitější stavidla pro diskurzní racionalizaci rozhodnutí vlády a správy, které jsou vázány určitým právem a zákonem. *Racionalizace* je něčím více než jen pouhou legitimizací, ale něčím méně než konstitucí moci. Administrativně použitelná moc mění své skupenství, pokud zůstává zpětně svázána s demokratickým utvářením mínění a vůle, které výkon politické moci nejen dodatečně kontrolují, nýbrž jistým způsobem i programují. Nehledě na to, „jednat“ může pouze politický systém. Je subsystémem specializovaným na kolektivně závazná rozhodnutí, zatímco komunikační struktury veřejnosti vytvářejí široce rozprostřenou síť senzorů, které reagují na tlak celospolečenských problémů a podněcují vlivná mínění. Veřejné mínění, zpracované na základě demokratických postupů v komunikativní moc, nemůže samo „vládnout“, nýbrž může pouze aplikaci administrativní moci určitým způsobem nasměrovat.

Pojem *suverenita lidu* vychází z představy suverenity, která panovala v raném novověku a která byla zprvu spojována s absolutisticky vládnoucím panovníkem. Osvojili si ji republikáni a do jisté míry ji přehodnotili. Stát, který má monopol na prostředky legitimního použití násilí, je představován jako koncentrát moci, který může překonat všechny ostatní moci tohoto světa. Rousseau tuto původně Bodinovu myšlenku přenesl na vůli sjednoceného lidu, spojil ji s klasickou ideou svobodných a rovných lidí, kteří si vládnou sami a vložil ji do pojmu moderní autonomie. I přes tuto normativní přeměnu zůstal pojem suverenity svázán s představou určitého ztělesnění v lidu (zprvu i fyzicky přítomném). Podle republikánů je lid, který je přítomen alespoň potenciálně, nositelem suverenity, která v zásadě nemůže být delegována: lid se ve své úloze suveréna nemůže nechat zastupovat. Konstituující násilí má základ v praxi sebeurčení občanů, nikoli jejich reprezentantů. Liberalismus proti této představě staví poněkud realističtější pojetí, podle něhož v demokratickém právním státě je státní moc vzešlá z lidu vykonávána pouze „prostřednictvím voleb a hlasování a prostřednictvím zvláštních zákonodárných orgánů, orgánů výkonné moci a soudnictví“ (jak se praví např. v čl. 20, odst. 2 Základního zákona).

Obě pojetí by skýtala dokonalou alternativu pouze za předpokladu, který je ovšem sporný, že stát a společnost sestává z celku a jeho částí – přičemž celek je tvořen buďto suverénními občany nebo ústavou. Diskurznímu pojmu demokracie naproti tomu odpovídá obraz decentralizované společnosti, která ovšem spolu s politickou veřejností vytváří kolbiště pro vnímání, identifikaci a projednávání celospolečenských problémů. Jestliže se při utváření pojmu vzdáme subjektivně filosofického hlediska, nemusí být suverenita zhuštěně koncentrována v lidu, ani nemusí být odsouvána do anonyimity ústavněprávních kompetencí. „Já“ sebeorganizujícího se právního společenství se ztrácí v bezsubjekto-

vých formách komunikace, které regulují proud diskurzního utváření mínění a vůle tím způsobem, že jejich potenciálně nesprávné výsledky vzbuzují dojem racionality. Intuice, která je spojována s ideou suverenity lidu, tím není popírána, ale interpretována intersubjektivisticky. Suverenita lidu, i ve své anonymní podobě, ustupuje do demokratických procedur a do právní implementace jejich náročných komunikačních předpokladů jen proto, aby se uplatnila jako komunikativně vytvořená moc. Ta, přesně vzato, pramení z interakcí mezi právně institucionalizovaným utvářením vůle a kulturně mobilizovanými veřejnostmi, jež zase nacházejí svou základnu ve sdruženích občanské společnosti, která má stejně daleko jak ke státu, tak i k ekonomii.

Deliberativní politika ve svém normativním sebechápání sice *pro právní společenství* požaduje určitý diskurzní způsob zespolečenštění; ten se ale netýká celku společnosti, v níž je právně ustavený politický systém zabudován. I ve svém sebechápání zůstává deliberativní politika součástí komplexní společnosti, která se jako celek vymyká normativnímu přístupu právní teorie. V tomto ohledu nachází interpretace demokracie z hlediska diskurzní teorie styčné body s distancovaným sociologickým přístupem, pro který není politický systém ani špičkou, ani centrem, ba ani strukturotvorným modelem společnosti, nýbrž jen *jedním* z mnoha systémů jednání. Protože politika ve snaze řešit problémy společnosti, které ohrožují integraci, přebírá jakési záruky, musí být s to prostřednictvím práva komunikovat se všemi ostatními legitimně uspořádanými oblastmi jednání, ať už je jejich struktura jakákoli, nebo ať jsou jakkoli řízeny. Politický systém však nezůstává závislý na jiných systémech řízení – jakými jsou např. fiskální výkony ekonomického systému – pouze v triviálním smyslu; deliberativní politika – ať už se uskutečňuje podle formálních procedur institucionalizovaného utváření mínění a vůle, nebo pouze neformálně v síťové politických veřejností – si spíše zachovává vnitřní souvis-

lost s kontexty životního světa, který jí vychází vstříc a je jí racionalizován. Právě deliberativně filtrované politické komunikace jsou odkázány na zdroje životního světa – na svobodomyšlnou politickou kulturu a uvědomělou politickou socializaci, především však na iniciativy sdružení utvářejících mínění –, na zdroje, které se dalekosáhle spontánně utvářejí a regenerují, nicméně které jsou jen těžko přístupné politickému řízení.